

УДК 32

В.А. Рихлік*Київський національний університет імені Тараса Шевченка**01033, Київ, вул. Володимирська, 64**E-mail: admin@univ.kiev.ua***ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ КОНСОЛІДАЦІЇ**

Розглядається політична еліта України. Досліджуються основні умови демократичної консолідації еліти.

В процесі конституційної реформи Україна обрала таку модель парламентсько-президентського правління, яка може стабільно функціонувати лише в умовах зрілої демократії. В той же час українські вчені дають різні, але переважно песимістичні оцінки розвитку демократії в нашій країні. В Україні формується новітній варіант авторитаризму, який «виріс за фасадом слабо виражених демократичних інститутів» [1, с. 47].

Незважаючи на певне просування шляхом демократичного розвитку, в Україні й досі не напрацьовано критичної маси для якісних демократичних перетворень. Особливо це стосується політичних лідерів, про недостатню відповідальність яких перед народом вже сказано дуже багато. Нинішня політична криза – це криза політичних еліт, відтак українські політичні лідери мають спільними зусиллями знайти вихід зі створеної ними ж ситуації. Правовий хаос і конституційний вакуум, що виникли внаслідок поспішної і непродуманої конституційної реформи 2004 року, вимагають здійснення низки радикальних і старанно виважених заходів.

Які ж виходи із ситуації, що склалася в Україні, можуть вважатися демократичними і сприятимуть стабілізації політичної системи? Генеральний секретар Ради Європи Т. Девіс бачить два шляхи: перший – рішення Конституційного Суду та його виконання, другий – ухвалення політичного рішення. Європарламентарії вважають, що у будь-якому випадку пріоритетними є мирні переговори, незастосування сили, невикористання вулиці як засобу вирішення конфлікту [2].

Водночас більшість вітчизняних і зарубіжних аналітиків відзначає, що саме по собі будь-яке рішення Конституційного Суду кризи не розв'яже. У разі, якщо Конституційний Суд визнає Указ Президента про дострокові вибори народних депутатів конституційним, то його імплементація навряд чи зможе бути ефективною, адже виникатимуть нові ускладнення. Це розуміють і політики, і пересічні громадяни. Так, за даними соціологічних опитувань 69,6% респондентів не переконані в демократичності й прозорості дострокових виборів, 64% вважають, що політичний процес в Україні рухається у неправильному напрямі, 37,7% переконані, що найкращим виходом з кризової ситуації є досягнення компромісу між політичними силами без проведення дострокових виборів [3].

З великим ступенем вірогідності можна стверджувати, що проведення дострокових виборів народних депутатів України без попередніх домовленостей і узгодження політичних позицій не тільки не примирить політичні сили, але й може посилити конфлікт. Ті, хто програють, можуть не визнати своєї поразки і, наприклад, не прийняти мандатів. Тоді Верховна Рада знову не буде сформована на дві третини, як того вимагає Конституція. Можливі й інші сценарії перетворення політичного протистояння на перманентну кризу. Тому стає очевидним необхідність прийняття не формально-юридичного, а саме політичного рішення, яке ґрунтується на попередньому узгодженні позицій і домовленостях політичних сил.

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема прийняття політичних рішень в умовах демократичного режиму. Дж. Сарторі стверджує, що результат політичного рішення може сприяти зростанню суми виграшу, а може, навпаки, привести до нульового результату. Як відомо, гра має нульову суму виграшу, коли один гравець отримує рівно стільки, скільки інший втрачає. І, навпаки, гра має позитивну суму виграшу, коли може виграти кожен учасник. У другому випадку проблема полягає не в знищенні політичного суперника, а в тому, як поділити здобутки, тобто йдеться про збільшення обсягу соціального капіталу. Таким чином, ігри з позитивною сумою виграшу ґрунтуються не на конфронтації, а на співпраці і переговорах. Відповідно, робить висновок Дж. Сарторі, переходячи від «політики як війни» до «політики як торгів-переговорів», ми переходимо від політики з нульовою сумою виграшу до політики з позитивною сумою виграшу [4].

Оскільки демократія передбачає певність процедур та непевність результату (на відміну від авторитаризму з непевністю процедур і певністю результату), вибір першого варіанта в умовах демократичного транзиту означає, по суті, продовження попередньої авторитарної традиції, носієм якої є політичний актор, що ініціює прийняття певного варіанта і його інституціоналізацію.

Результатом такого варіанта, скоріш за все, буде інституціональна нестабільність у зв'язку із загостренням боротьби між основними політичними акторами. Учасники політичного процесу, чий інтереси зазнали тиску, намагатимуться внести зміни в установлені «правила гри», скорегувати їх, а

домінуючий актор – протистояти таким змінам та маневрувати з метою створення видимості прогресу. Більшість політичних акторів, навіть виконуючи встановлені «правила гри», будуть делегітимувати їх своїми діями. Внаслідок цього зростатиме кількість громадян, що не довіряє владі та вважає її неефективною. Тільки другий варіант відкриває можливості досягнення стабільності, ефективності й реальної легітимності влади, бо ґрунтується на демократичній традиції і створює віру в справедливість, законність прийнятих правил і норм [5].

Реалії української кризи свідчать, що політичні еліти є послідовними прихильниками «політики як війни» і не здатні вдатися до конструктивних домовленостей. Отже, обсяг соціального капіталу не збільшується, він просто переходить з рук в руки, поступово розпорошуючись.

Які ж чинники обумовлюють нездатність українських політиків приймати рішення, що приводять до позитивної суми виграшу? Перш за все слід відзначити надзвичайну закритість елітних угруповань, яка проявляється в небажанні обмінюватися з іншими суб'єктами політичного процесу ресурсами й інформацією, в ігноруванні спільної діяльності. Закритість, у свою чергу, викликає блокування здатності до самоорганізації, конструктивної діяльності без наявності визначального зовнішнього впливу. Як вважає Г. Хакен, один з авторів синергетичної теорії, здатність до самоорганізації – це створення без специфічного зовнішнього впливу просторової, часової або функціональної структури. Специфічним зовнішнім впливом вважається такий, що нав'язує структуру та функціонування [6, с. 28-29]. Процес самоорганізації політичної еліти полягає у становленні конструктивних відносно розвитку суспільства і досягнення певного ідеалу форм суспільно-політичної діяльності на ґрунті внутрішніх чинників розвитку.

Нездатність української еліти до самоорганізації приводить до того, що вона не може позитивно діяти без домінуючого зовнішнього впливу. Певний час такий вплив здійснював Президент України, зараз же панує девальвація політичних авторитетів і, відповідно, деструктивний хаос в діях політичної еліти. В. Бакіров зауважує, що істотною перешкодою на шляху модернізації політичної системи України є домінування гегемоністської моделі консолідації провідних політичних акторів. Вона здійснюється актором-гегемоном, який контролює стратегічні позиції політичного життя і встановлює власні правила гри [7, с. 152]. В основу цієї моделі покладено сильну президентську владу, що мала стабілізувати суспільство під час економічних реформ, регулювати внутрішньополітичні конфлікти, існувати в новій системі міжнародних відносин. Незважаючи на певні позитивні надбання, гегемоністська консолідація призвела до приватизації держави, злиття відносин влади і власності. Політична система України, демократична за формою, не набула демократичного змісту. Навпаки, демократичні механізми все частіше стали використовуватися для обслуговування корпоративних інтересів, перетворення політичних ресурсів на економічні. Оскільки контроль за елітою здійснював особисто Президент, то оновлення еліти, а також зміна зразків її поведінки відбувалися зазвичай лише в рік переобрання глави держави. Така «демократія» стала гальмом на шляху подальшої модернізації українського суспільства. На думку А. Шедлера, «гравці, що грають в авторитарні ігри, можуть зберігати фасад режиму. Проте вони неминуче руйнують його основи» [8, с. 698].

Одним із шляхів виходу з цієї ситуації є зміна моделі консолідації еліти. Розколота еліта гальмує реформи, що обумовлює соціальну нестабільність. Водночас не можна вимагати примусової консолідації еліти під прапором тоталітарної єдності, оскільки це шлях до деградації як еліти, так і суспільства. Тому стабільний демократичний розвиток можливий лише за умови добровільної консолідації, узгодження позицій та цілей.

Якщо визначити стан відносин між політичними елітами в Україні як «вічний конфлікт», то подальший розвиток вимагає встановлення пакту провідних політичних сил, які контролюють політичні ресурси на підставі адміністративно-бюрократичних зв'язків і розподілу здобутків відносно рівномірно, пропорційно впливу кожного з учасників. Ймовірність такого пакту еліти в Україні обумовлюється тим, що націонал-демократичні та олігархічні групи вже не можуть повністю контролюватися актором-гегемоном, але жоден з них через нестачу ресурсів ще не може претендувати на домінуючу позицію. Як визначає Г. Зеленько, пактування «не передбачає укладення письмових домовленостей довготривалого характеру, а лише досягнення згоди з тих чи інших питань, тобто ситуаційної домовленості». Для того, щоби пактування не виродилося в кулуарні стосунки, важливо виробити публічні, відкриті правила досягнення домовленостей. Таким чином, на відміну від коаліційних угод, пактування є більш гнучким засобом, який, на думку Г. Зеленько, здатен забезпечити поступовий розвиток та уберегти країну від перманентних коаліційних криз [9, с. 264].

Надзвичайно актуальним сьогодні є завдання встановлення пакту провідних політичних сил на основі добровільного узгодження їх інтересів та позицій. Як спробу такого пактування можна було б розглядати Універсал національної єдності, підписаний представниками політичних сил, що здобули перемогу на парламентських виборах 2006 року. Але, на жаль, кон'юктурне ставлення до цього документа з боку головних його підписантів фактично звело нанівець його можливий позитивний вплив.

А оскільки стадія встановлення пакту еліт ще не завершена, то поки що не можна говорити й про наступний етап – конвергенцію, тобто конкурентну взаємодію на базі узгоджених правил.

Негативну роль відіграє схильність елітних груп використовувати принцип фундаменталізму (непримиренності) в політичній боротьбі. Українські політики не визнають одного з головних принципів демократії – рівномірного розподілу політичної влади між різними центрами, а діють під гаслом «Переможець отримує все!». Таке прагнення продемонструвала „помаранчева” команда після президентських виборів 2004 року, вдавшись до безпрецедентних кадрових змін з політичних мотивів у центрі та на місцях. До таких само дій вдалася і парламентська коаліція, утворена 2006 року. Їй мало здалося широких повноважень, одержаних згідно із змінами до Конституції, внесеними в грудні 2004 року, – треба було ще досягти конституційної більшості у Верховній Раді, аби повністю контролювати владні ресурси.

Тим часом головний зміст нової моделі консолідації політичних еліт України повинен полягати в недопущенні монопольного захоплення влади будь-яким політичним актором. Така ситуація, коли внаслідок виборів одні політичні сили отримують все, а інші нічого, все більш не задовольняє як основних політичних гравців, так і представників промислово-фінансових кіл, що прагнуть до рівномірного розподілу політичних ризиків і переваг.

Отже, головною причиною політичної кризи в Україні є невідповідність форми і змісту політичного процесу. Авторитарну сутність, дії та прагнення політиків намагаються реалізувати за допомогою формально демократичних процедур. Саме це й викликає хаос, нестабільність, неконструктивність розвитку. Ще з часів Конфуція відомо, що для наведення порядку в державі необхідно здійснити принцип «виправлення імен», тобто кожен має робити свою справу, виконувати власні повноваження.

В цьому контексті необхідно зауважити, що формальне ставлення до цінностей демократії суперечить викликам сучасного світу і зменшує шанси країни на позитивний розвиток. Політична еліта й досі не усвідомлює, що демократія є не просто морально-етичною нормою, «добрим побажанням», вона – той політичний інструмент, що відкриває шлях соціальному прогресові, забезпечує стабільну внутрішню самоорганізацію суспільства.

Згадаймо: свого часу демократія як рівність усіх громадян перед законом та скасування станових привілеїв виникла тому, що нове, індустріальне суспільство, яке прийшло на зміну аграрному, потребувало нових відносин між активними, самостійними та особисто вільними людьми. Саме ця суспільна потреба об'єктивно обумовила становлення демократичних форм правління та поширення їх в країнах, де індустріальне виробництво набуло динамічного розвитку. Аграрні ж країни перебували переважно в межах авторитаризму.

На межі XX і XXI століть світ отримав значну динаміку розвитку, склалися ознаки нового (інформаційного) суспільства, яке ще підсилює об'єктивні переваги демократії. Еліти і маси живуть тепер в єдиному інформаційному просторі, політика стає все більш публічною. Ці два чинники – надзвичайний динамізм, нестабільність сучасного світу та його інформаційна відкритість, інтегрованість роблять авторитарне правління просто не вигідним. Воно, внаслідок недостатньої гнучкості, адаптивності, не може швидко й ефективно відповідати на численні та різнопланові виклики сучасного життя.

Слабкість авторитаризму проявляється також в його залежності від особистостей, тоді як складні завдання сучасного розвитку можуть бути вирішені лише за умови залучення колективного розуму усього суспільства, взаємодії і співробітництва владної еліти і громадян. Згадаємо тут надзвичайно актуальну формулу «функціональної взаємодії» держави і громадянського суспільства, висунуту в працях Ю.Габермаса [10]. Справді, ні поглинання громадянського суспільства державою, ні непримиренна боротьба між ними не здатні привести суспільство до стабілізації й прогресу в сучасних умовах. Лише партнерська взаємодія спроможна забезпечити реальне вирішення складних соціально-політичних проблем.

Демократія сьогодні не просто бажана, вона об'єктивно необхідна як усьому народові, так і політичним елітам. Лише загальнонаціональне усвідомлення об'єктивних переваг демократії може наповнити демократичним змістом будь-яку форму правління. Реальна демократія залежить не від форми, а від сутності правління. Ця сутність визначається прагненням провідних політичних акторів до відкритого демократичного врядування, усвідомлення цінності демократії як для країни в цілому, так і для їх власних інтересів.

Таким чином, ефективність політичної еліти, її роль в демократичних перетвореннях пов'язується з моделями поведінки, взаємозв'язку та консолідації. Тим часом політичні еліти України перебувають в стані «вічного конфлікту», який переривався лише завдяки консолідації під домінуючим авторитарним примусом. Консолідація демократії в країні залежить від укладання демократичного пакту еліт, вироблення єдиних демократичних і прозорих „правил гри” та їх поширення на все суспільство. Основні умови демократичної консолідації еліти полягають у наступному.

По-перше, політичний процес має перетворитися на консенсусну гру «з одним гравцем», тобто всі впливові політичні сили повинні бути прихильниками демократії у різних модифікаціях.

По-друге, більшість населення має бути переконана в тому, що будь-які політичні зміни обов'язково повинні здійснюватися у межах встановлених демократичних процедур.

По-третє, всі учасники політичного процесу повинні розуміти, що внутрішні конфлікти можуть бути вирішені тільки у відповідності до встановлених норм, а їх порушення є неефективним і досить затратним.

І, нарешті, принцип фундаменталізму повинен бути замінений на принцип досягнення домовленостей, угод та прийняття позитивних політичних рішень.

Бібліографічний список

1. Бабкіна О.В. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства / О.В. Бабкіна // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. — К: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2006. — Т. 2. — С. 41–56.
2. ПАРЄ–Україні: хто кризу створював, той її повинен і врегулювати [Електронний ресурс]. Електрон. текстові дані. — Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/3376.html>.
3. Українці одобрять досрочні вибори, але не вірять в їх демократичність [Електронний ресурс]. Електрон. текстові дані. — Режим доступу: <http://www.korrespondent.net/main/print/193266>; Українці впевнені, що все йде в неправильному напрямку [Електронний ресурс]. Електрон. текстові дані. — Режим доступу: <http://www.korrespondent.net/main/print/193280>.
4. Сартрі Дж. Теорія ухвалення рішень за демократії / Дж. Сартрі // Демократія. Антологія; упоряд. О. Проценко. — К: Смолоскип, 2005. — С. 715–750.
5. Елисеєв С.М. Вийти із «Бермудського трикутника». К методології дослідження посткомуністических трансформацій / С.М. Елисеєв // ПОЛІС. — 2002. — № 6. — С. 71–82.
6. Хакен Г. Інформація і самоорганізація: Макроскопічний підхід до складних систем / Г. Хакен. — М.: Мир, 1991. — 240 с.
7. Бакіров В. Політико-режимна еволюція України: від системи «переможець отримує все» до пакту еліт? / В. Бакіров, О. Фісун // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. — С. 150–163.
8. Шедлер А. Вимірювання демократичної консолідації / А. Шедлер // Демократія: Антологія; упоряд. О. Проценко. — К.: Смолоскип, 2005. — С. 687–714.
9. Зеленько Г.І. Коаліція чи пактування: моделі взаємодії політичних еліт на пострадянському просторі / Г.І. Зеленько // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. — К: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2006. — Т. 2. — С. 253–266.
10. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас. — Львів: Вид-во «Літопис», 2000. — 319 с.

Поступила в редакцію 16.01.2008 г.